

*Fordította
Lukácsi Margit*

*A fordítást szakmailag ellenőrizte
Szőke Péter*

Andrea Riccardi

Együttélés

*Európa Könyvkiadó
Budapest, 2009*

nem mindig könnyű, sőt nagyon is fáradságos feladat. Az övék nem holmi „enyhe” tolakodás, mint amit a fogyasztást dicsőítő globalizáció részéről tapasztalhatunk. Erősen különbözik attól, olykor kimondottan fenyegető.

Győzhet a terrorizmus? Nem hiszem. Nemcsak az Egyesült Államok, Európa ereje, gyökerei, a világ más pólusai (amelyek tartanak tőle, mint például Kína) akadályozhatják meg ebben, hanem a muzulmán világ bonyolultsága és a benne rejlő ellentmondásosság. A terrorizmus okozhat számunkra szenvedést, de nem győzhet. Másfelől pedig nem szabad leegyszerűsített képet alkotnunk a másokról, a muzulmán félről. Nem engedhetjük meg magunknak ezt a borzasztó leegyszerűsítést, még az egyébként érthető félelem miatt sem, hanem meg kell ismerünk a valóságot. A „párbeszéd” nem valami jóakarató kifejezés, nem a zsinat utáni katolicizmus (netán a keresztes hadjáratok miatti lelkiismeret-furdalás) öröksége. Nem is egy mindenkivel megkötött könnyelmű alku, csak hogy háborítatlanul élhessünk tovább jólétünkben. A párbeszéd az arra való képesség, hogy szembenézzünk a másikban meglévő különbözőséggel, hogy megpróbáljunk sokrétű viszonyt létrehozni vele, kapcsolatok rendszerét, felfogni a másik érdekeit és irányultságát. A többi, vagyis a jövő már a történelemben rejlő kockázat, amely ellen nincs biztosíték.

VI

AZ EGYÜTTÉLÉS CIVILIZÁCIÓJA

Egy nehezen érthető világ

Korunk néhány jelenségét tekintettem át ezeken az lapokon. Számos egyéb van még rajtuk kívül. Egy ilyen bonyolult világgal kapcsolatban valamennyien egy kicsit felkészületlennek érezzük magunkat. Ami azt illeti, a világról manapság sokat tudunk: ha úgy akarjuk, szinte mindent, olyan hatalmas mennyiségű információhoz juthatunk hozzá. A média rengeteg hírt közvetít, túl sokat is ahhoz, hogy felfogjuk őket. A televízió a föld minden pontjáról, mindenféle válsághelyzetről beszámol. Nagyon rövid idő alatt mindenről tudomást szerzünk. Nem vagyunk képesek ennyi információt befogadni. Olykor a távoli eseményekről érkező, kevésbé érthető hírek hallatán a tehetetlenség érzése kerít hatalmába bennünket. Ez történt például a hutuk és a tuszik között dúló ruandai válság kapcsán is: azt felfogtuk, hogy valami szörnyűség történik, de nem volt egyszerű a tájékozódás. Főként a megfelelő fogalmaink hiányoznak ahhoz, hogy az efféle jelenségeket megmagyarázzuk.

Nem szemlélhetjük azonban úgy az eseményeket, nem tájékozódhatunk anélkül, hogy

legalább vázlatos értelmezésüket ne ismernénk, amit megbeszélhetnénk a környezetünkkel. Szükségünk van valamilyen válasza az előttünk feltáruló eseményekkel kapcsolatban. Valamennyien a világ teraszán állunk, legalábbis a távoli dolgokat közel hozó információk virtuális teraszán. Azt is cserbenhagyhatja tájékozódóképessége, aki még néhány évvel ezelőtt is a világos elgondolással követte az eseményeket, hogy a jó és az igazság az egyik oldalon van, és nem a másikon. Ma zavarba ejtően s megtévesztően bonyolult a helyzet. Nem könnyű nemzetközi témákról beszélni; akkor már jobb a belpolitikáról eszmét cserélni, esetleg a politikusok személyiségére kihegyezni a vitát. Mégis azt tapasztaljuk, hogy össze vagyunk kötve, hogy a válságok tovább terjednek, hogy a fenyegetések akkor is utolérnek bennünket, ha távolról jönnek. Egyszóval, ma nagyobb szükség van arra, hogy nemzetközi témákról beszéljünk, mint a múltban. Minden – ismétlem – nagyon bonyolult. Ezért van itt a konjunktúra a borzasztó leegyszerűsítések kufárjai számára, akik olcsó megoldásokat kínálnak a nehezen megfejthető világban.

Korunk jellemző nagy csapdája, hogy a globalizált információk egyre inkább általánosító kérdések felvetését sugallják, amelyekre globális válaszokat várunk. Valószínűtlen, gyakran életidegen válaszok ezek. Leegyszerűsítésekből fakadnak, de a média számára hatásosak. Az, aki a

jelent nem érzelmi és indulati alapon, hanem realizmussal akarja szemlélni, nem vonhatja ki magát a fáradtság alól, hogy számot vessen a körünket meghatározó folyamatok összetettségével. A totalitarizmus mindig is menekvést jelentett a komplexitás elől. Az ideológiák azt a látzatot keltették, hogy biztos értelmezést adnak a jelenről és „tudományos” jövőképet kínálnak. De nem így volt. 1989 után a neoliberalizmus is tudományos meggyőződéssel állította, hogy a piacgazdaság majd megoldást hoz ott, ahol csődöt mondtak a nagy birodalmak, az ideológiák és a vallások: az majd egyetlen globális közösségbe tereli az embereket. Ma már valamennyien legalábbis gondolkodóba esünk hasonló kinyilatkoztatások hallatán.

Nem létezik egyszerű válasz arra a kérdésre, hogyan lehetséges együtt élni nemzetközi vagy körülhatárolt lokális környezetben. Nem kielégítőek azok a keserű, realista ízű tagadó válaszok azok részéről, akik szerint együtt élni lehetetlen. Meg kellene kérdezni tőlük, hogy akkor mégis mi a teendő. Ugyanis a mai világban, amikor minden elterjed és mindennek híre megy, nem lehet egymástól elszigetelten élni. Vagy pedig akkor azon kell elgondolkodni, hogy hány és milyen háborút indítsunk. A bonyolult valósággal való szembenézésből talán több megoldás adódik, mint az erőltetetten egyszerű, általános kérdésekből és válaszokból.

Nem kielégítőek a békés kozmopolitizmus jámbor válaszai sem, amelyeket az a hit táplál, hogy végül a fejlődés és a demokrácia értékei úgyszólván érvényre jutnak. A kozmopolitizmus nem lehet egyformán mindenki sorsa; különféle valóságok léteznek, és a népek mind másként reagálnak. Nincsenek olyan válaszok, amelyek általános receptként szolgálnak, és saját identitásunkat és történelmünket az egész világra extrapolálják, mindent ahhoz igazítva, amik vagyunk, és ahogyan élünk. A globalizált világ tartós különbségekből áll össze. Ahhoz, hogy együtt élhessünk a másikkal, meg kell érteni, ki ő, nem elég azt közölni, hogy mi kik vagyunk, saját mintáinkat ráerőltetve a másokra. A kulturális különbségek ellenére azután bizonyos közös igények és közös értékek minden égvő alatt megmutatkoznak: legalábbis ez az én személyes tapasztalatom.

Az érdeklődés és a remény táplálta türelem segít abban, hogy az emberi sorsot a maga összetettségében tárjuk fel. A valóság fölött való elmélkedés ugyanis annyit jelent, hogy van türelmünk a vele való konkrét szembesüléshez. Mindenekelőtt – írta Tommaso Padoa-Schioppa – „a megértésre való törekvés mindannyiunk szempontjából annyit jelent, hogy több időt és több figyelmet szentelünk a szemünk előtt zajló felkavaró eseményeknek”. Az emberek viszont sietnek, és rábízák magukat valamilyen leegyszerűsített vagy fennen han-

goztatott formulára. Éppen napjainkban van szükség arra, hogy felfedezzük a megismerés ízét. A valóságról gondolkodni annyit jelent, hogy megtanulunk különbséget tenni. Igen, különbséget tenni feltétlenül szükséges, nehogy szörnyeket vagy kísérteteket gyártsunk magunknak gondolatban, s különféle, össze nem tartozó megnyilvánulásokat vagy kifejezéseket ugyanabba a kategóriába erőltessünk.

A történelem döntő tényező annak megértésében, hogy a valóságok, nemzetek és identitások miért tartósak időben még akkor is, ha külső alakot váltanak közben. Karl Meyer így írt erről: „A történelem nem program, hanem elbeszélés, amely figyelmeztethet bennünket. Egy sereg figyelmeztetést tartalmazhat azok számára, akik azt hiszik, hogy elébe mehetnek a jövőnek, vagy hogy országukat különleges mandátummal ruházta fel a gondviselés, vagy hogy szövetségesek megnyerése fölösleges macera...” A történelem nem kínál kész megoldást az életre, olcsó próféciaikat sem, de segít abban, hogy tisztába jöjjünk a saját jelentőségünkkel és a másikkal. Adódhatnak nehezen felmérhető eshetőségek, de létezik állandóság, és vannak távlatok a történelem különféle résztvevőinek az életében. A geopolitikai tájékozottság és a történelem minden szinten nélkülözhetetlenné válik, hasonlóan az angol nyelvhez, ha utazni akar valaki: ezek a különbségek megértéséhez és a valóság olvasásához szükséges ábécé elemei.

Mindenki a saját szemszögéből szemléli a je-
lent, de mindannyiunknak szól a felhívás, hogy
ésszerű keretek között igyekezzünk lehetséges
válaszokat találni az együttélés kérdésére. Ehhez
az szükséges, hogy a másik szemébe nézzünk és
megértsük őt, s ne csak saját magunkat és saját
csoportunkat szemléljük. A felszínes megoldá-
sok helyett új, ésszerű elképzelésre van szükség
a jövő számára, amelyben összefutnak az ember
mibenlétéről feltett és a legfontosabb antropo-
lógiai problémákkal kapcsolatos kérdések. Úgy
gondolom, ez az európai kultúra egyik feladata:
türelmes, bátor megértés, amely számíthat az
évtizedek során felhalmozódott információ- és
erőtartalékra. London és Párizs nem birodalmi
fővárosok többé, de az egész világból odaér-
kezett emberek lakják őket, akik kapcsolatban
állnak a föld legkülönbébb térségeivel, akik
hatalmas kulturális erőforrásokat halmoztak fel.
Egyszóval annak az európai kultúrának a kép-
viselői, amely türelmes megértéssel, neokolo-
nialista vagy hegemon törekvések nélkül tekint
a valóságra. Ez nemcsak London vagy Párizs
számára, hanem számos más európai város, az
egész európai társadalom számára lehetőség.

Közös érdekek kultúrája

Az európai politika nem válhat perspektívák
nélküli színjátékká. Az európai embereknek
szükségük van a politika által megfogalmazott

elképzelésekre. Szükség van nemzetközi formá-
tumú európai vezetőkre is. Egy XX. században
élt vallási vezető, II. János Pál egyben az egész
világra hatást gyakorló európai is volt. A valóság
türelmes megértésének és a valósággal való egy-
általán nem evidens szembesülésnek a bátorsá-
gáról tett tanúbizonyságot. Egyházi emberként
megvolt a maga világnézete, és határozottan
képviselte hitét. Ez a hit indította őt a világ
számos sajátos jelenségével való találkozásra.
II. János Pál hitt a nemzetek saját, egyéni sze-
repében akkor is, amikor azok nem élveztek
politikai szabadságot. Nem volt hajlandó Kelet-
Európát általában csak a kommunizmus kifeje-
zőjének tekinteni; emberi közösségeket hozott
létre ott, s a szovjet elnyomás ellenére is báto-
rítani tudta őket. Wojtyła számára az utazás a
találkozás eszköze lett, amelyre feltétlenül szük-
sége volt.

Ennek a pápának az alakját a közös, mind-
nyájunkat érintő történelmen belül kell értel-
mezni. Ő mindannyiunké, nem hívőké és hí-
vőké (keresztényeké és nem keresztényeké).
II. János Pál, e nagy európai ember élettörté-
nete által korunk történelméhez jutunk köze-
lebb. Ennek a különleges internacionálénak az
élén, ami a katolicizmus, Wojtyła megértette az
identitások erejét. Lengyelországi stratégiája
egy elnyomott társadalom felemelésére irányult,
amely a Szolidaritás mozgalma által nyert kife-
jezést. A Kelet-Európában (Románia kivételé-

vel) békésen lezajlott demokratikus átmenet modellértékű volt számára. A pinocheti diktatúrát Chilében felváltó demokráciát sikerként értékelte, miképpen a Marcos-diktatúra okozta elnyomás békés felszámolását is a Fülöp-szigeteken. Ez a pápa ugyanis hitt az eszmék erőszakmentes erejében, miközben mindig is nagyon kritikusan viszonyult a háborúhoz mint eszközhöz, már csak azért is, mert maga is súlyos tapasztalatokra tett szert a második világháborúban.

II. János Pál 1986-ban, hidegháborús légkörben, egy olyan kulturális közegben, amely nagyrészt még mindig alábecsülte a vallások jelentőségét, Assisiben összehívta a világvallások vezetőit, hogy kimondják: soha többé egymás ellen. Szeptember 11-e után, 2002-ben, még egyszer sor került egy hasonló találkozóra Assisiben, mintegy válaszként a terrorizmusra és a civilizációk és a vallások összeütközésére. Assisiben a keresztények II. János Pállal az élen nem mondtak le hitük sajátos jellegéről, és nem fullasztották bele a vallások valami ENSZ-hez hasonló szervezetébe. De azt kinyilvánították, hogy békében akarnak együtt élni más vallásokkal. Tiszteletteljes és békés egyezség ez, amely a hitben gyökerezik. Nem létezik mindenki számára érvényes univerzális vallás vagy közös, univerzális vallásesszencia. Az assisi találkozó szelleme a vallásos hit ihlette együttélés.

A vallásos és a nemzeti identitást Wojtyła pápa egy országhatárokon átívelő közösség és érdeklődés keretében egyesítette. Sokszor beszélt az ENSZ-ről ebben az értelemben. De talán az igazi, mélyebb intuíciója Európa egysége volt, Kelettől Nyugatig. Azokban az időkben szorgalmazta ezt, amikor még senki sem gondolta, hogy a fal leomolhat. Wojtyła szerint a „mélység geográfiája” (Giorgio La Pira kifejezésével élve) összeköti mindazt, ami a felszínen látszólag különáll. Különben a történelem tanulmányozása hosszú távon – azaz az események pusztán történetírói szemléletű vizsgálatától elszakadva – olyan mély szerkezeteket tár fel, amelyek különböző valóságokat kötnek össze és foglalnak magukban. Olykor a kibékíthetetlen ellentétek is kapcsolódásokat rejtenek, amelyek a mélységben fejlődnek tovább. Fernand Braudel egységes rendszerként tárgyalta a mediterrán térséget, még akkor is, ha területenként és korszakonként változó konfliktusokkal terhes.

Egy túlbujánzott szervezet vajon az ENSZ, vagy a maga módján képviseli a történelem során végbemenő egyesítő folyamatokat? Egyszóval egy világrendszert képvisel? Időnként rituális a kérdésfeltevés. De nem lehet sorsára hagyni egy ilyen egyedülálló intézményt, még ha mégoly sok probléma merül is fel vele kapcsolatban, többek között a működésébe vetett bizalom hiánya. Az ENSZ jelenlegi hitelvesztése

ellenére egy lehetséges világrendet képvisel. Az 1990 és 2002 közötti évtizedben ugyanis négyszer, illetve hatszor annyi békefenntartó akció és preventív diplomáciai tárgyalás fűződik a nevéhez, mint addigi fennállásának negyven éve alatt összesen. Az ENSZ a globális közjó gondolatának kifejezője, amelyet fenyeget az általános felmelegedés, a környezetszennyezés vagy az atomfegyverek. Ismeretes a kiotói egyezmény elfogadásának bonyolult históriája (elsősorban az Egyesült Államok utasítja el, mert szerinte hátrányosan befolyásolja az amerikai érdekeket). Tudatosítani kell az emberekben a globális javak gondolatát. A Katrina hurrikán, amely Louisiana államban szokatlan pusztítást okozott, egyrészt ismét felhívja a figyelmet arra, hogy gondolkodjunk el a környezetünkkel való viszonyunkon, másrészt arra is rámutat, hogy még egy olyan ország is, mint az Egyesült Államok, nehezen tud egyedül megbirkózni a környezeti katasztrófákkal. Akik már néhány évtizedet megélték, észlelik a klímaváltozás jeleit és annak környezeti hatásait, és tudják, hogy ez új problémák elé állít bennünket. De az államok magukban nem képviselhetik a globális érdekeket, és nem is képesek rá. Nino Andreatta már 1996-ban megállapította: „Megvédjük ezt az alapvető közjót [a környezetet], amelytől a jövő nemzedékek fennmaradása függ; elkerülhetetlen, hogy az ENSZ megalkossa az erőforrások megőrzésével járó

költségek és előnyök méltányos elosztásának kritériumait.”

Az atomfegyverek ugyancsak fenyegetést jelentenek a globális javakra. Európa a csernobili katasztrófával tapasztalta, hogy az országhatárok nem jelentenek védelmet az efféle fenyegetés ellen. A nukleáris potenciált egyébként a hidegháborús viszonyok között az erőegyensúly meglehetően kockázatos eszközeként használták. A hetvenes évek non-proliferációs rezsimje, amelyet a kilencvenes évek során egyezményekben is rögzítettek, korlátozta az atomfegyverek fejlesztését. '89 után egy atomfegyverek nélküli világról álmodtunk. Ehhez képest a helyzet romlott, ugyanis újabb országok csatlakoztak – többé vagy kevésbé alattomos módon – az atomklubhoz. Ma kevesebb szó esik az atomfenyegetettségéről, mint a hidegháború idején. Mégis újabb fegyvereket fejlesztenek ki, nem is annyira elrettentő cézzal, mint inkább harctéri felhasználásra. Ezek a „negyedik generációs” fegyverek – írja Angelo Baracca –, amelyekkel megkerülik a non-proliferációs egyezményeket, és amelyek tényleges fenyegetést jelentenek: „Ezáltal a nukleáris proliferáció teljesen új szakasza nyílt meg.”

Hirosima után hatvan évvel (az atombomba 140 000 ember azonnali halálát okozta, és 77 000-en haltak meg később), az öt hagyományos atomhatalmon – az USA 6390 bombával rendelkezik, Oroszország 3242-vel, vala-

mint Kína, Franciaország és Nagy-Britannia 100–200 darabos arzenállal – kívül negyven olyan ország van, amely képes atomfegyverek előállítására, úgymint Egyiptom és Dél-Korea. E fegyverek kikísérletezésének története halálesetek sorozata: a kísérletekben részt vett mintegy 30 000 szovjet katonai többsége életét vesztette (közülük mindössze vagy százan maradtak életben). Észak-Korea már valószínűleg ugyancsak rendelkezik atomfegyverrel. Van atomfegyvere Izraelnek is (200 bomba), Indiának (150) és Pakisztánnak (175). S aztán sokan hozzáférnek az úgynevezett „piszkos” bombához. 1968 után, amikor a nukleáris fenyegetés jelentősen megnövekedett, 180 ország írta alá a Nemzetközi Atomsorompó Egyezményt. Egy olyan korszakban, amikor férfiak és nők milliói ébredtek nagyobb öntudatra és dönthetnek saját sorsuk felől, döntéshozók maroknyi csoportja gyilkos konfliktusokat szíthat.

Az atomfegyverek ilyen széles körű elterjedése megmutatja azt is, hogy van igény arra, hogy képesek legyenek egymás mellett élni olyan országok, amelyek kölcsönösen elpusztíthatják egymást. Végül is a Sharon vezette Izrael katonai (és nukleáris) ereje ellenére úgy döntött, hogy kivonja a zsidó telepeseket Gázából, mert megértette, hogy nincs más választása, mint együtt élni a palesztinokkal. Az egész világot fenyegeti a terrorizmus vagy a hatalmon lévő terrorista politikusok okozta veszély. De a

nukleáris potenciál felelősségteljes, többpólusú politikára kötelez, és olyan országokat is egyetértésre sarkall, amelyek különben elég erősek volnának ahhoz, hogy egymást elpusztítsák. Ebben az értelemben egy olyan tekintélyt, mint amilyennel az ENSZ rendelkezhet, újra föl kell fedezniük a különféle országoknak és a közvéleménynek.

A gondolkodás és az élet forradalma

Olyan kultúrát kell felépíteni, amely a nemzeti hovatartozásból kiindulva tágabb horizontok felé mutat. Valamilyen közösen elfogadott kultúra nélkül nem sokat lehet tenni világunkban, és főként nagy a kockázat nélküle. Természetesen számos kultúra létezik, de amikor „közösen elfogadott kultúráról” beszélek, annak tudatára utalok, hogy felelősségteljes módon kell együtt élnünk, és a köztünk lévő különbségeken túl közös érdekekkel kell rendelkezünk. Nem minden vezető réteg meggyőződése ez. Egy közösen elfogadott kultúra létrejöttéhez korunk emberéből, férfiakból és nőkből kell kiindulnunk. Rendkívüli jelenséggel állunk szemben, amelyet tudatosítanunk kell magunkban: az emberiség története során még nem fordult elő, hogy férfiak és nők olyan arányban volnának írástudók, mint napjainkban, azaz kommunikációképesek, új gondolatok és ezáltal a kultúra potenciális élvezői. Ma nélkülük, az ő be-

vonásuk nélkül semmire sem lehet menni. Ez nem lebecsülendő dolog, hanem olyan megállapítás, amelynek érvényessége számos válsághelyzetben megmutatkozik.

Meg kell tudni szólítani a mai férfiakat és nőket, be kell vonni, érdekeltté kell tenni őket. Még a gazdasági és politikai (vagy atom-) hatalmakkal szemben is többet számítanak most az emberek, mint a múltban. Ezért a tekintélyuralmi rendszerek, amelyekben nincs demokratikus részvétel, egyre nehezebben maradhatnak fenn. És azok a rezsimok is, amelyek nem demokratikusak, kénytelenek számolni az emberek véleményével. Minden tekintélyelvű hatalomnak egyre nagyobb szüksége van a konszenzusra, amelyet legalább populista eszközökkel, népszavazásokkal vagy más, csupán látszólag demokratikus eszközzel, de biztosítani kell.

Néhány ember is képes destabilizálni egy országot. A fegyveres harc lehetősége mindenki számára adva van. Fegyverekhez a piacon is hozzá lehet jutni. Esmékben, szenvedélyekben, érdekekben sincs hiány, amelyekkel ki lehet robbantani egy konfliktust. A terrorizmus a világ számos pontján ezt igazolja. Ezt igazolják az egész országokat térdre kényszerítő gerillaháborúk is. Olaszországban és Németországban a hetvenes évektől kezdve terrorista mozgalmak indultak, amelyek az egész országot mélyen megrázták. Utólag, ma már látszik, hogy összességében elég gyengék voltak, de akkoriban a

terrorizmus valóságos lidércnyomást jelentett az emberek és a hatóságok számára egyaránt (ki ne emlékezne Olaszországban a Vörös Brigádok akciójára, Aldo Moro elrablására?). Kevesen is képesek sokak életét destabilizálni.

Fareed Zakaria „az erőszak demokratizálódásáról” beszél. Az erőszak, a háború, a pusztító fegyverek használata (beleértve a nukleáris technológiát is) most már sokak számára hozzáférhető. Sokszor leírtam már, hogy manapság mindenki képes háborúzni, az erőszak és a terror stratégiájához folyamodni. Ez a meggyőződés hosszú évek során alakult ki bennem, amikor lázadó mozgalmak közvetlen tanúja voltam. A terrorizmus mind globális, mind lokális válfaja ennek a helyzetnek a kifejeződése. Manapság egyébként már egy politikai és békés módszerekkel le nem vezetett nézetkülönbség is könnyen lázadásba vagy fegyveres harcba torkollhat. Az „emberi tényező” sokkal inkább döntő napjainkban, mint bármikor a történelem során. Ma a férfiak és a nők számítanak. És egész rendszereket képesek destabilizálni.

Nemigen nézünk embertársaink arcába. Egy negyedszázad alatt a Föld lakói megváltoztak. 2006-ban, az emberiség történetében először, a városlakók száma meghaladja a vidéken lakó népesség lélekszámát. 1980 és 2000 között kulturális forradalom ment végbe: a felnőtt lakosság (a 15 évnél idősebbek) körében ugrás-szerűen megnőtt az írni-olvasni tudók száma.

Fontos következményekkel járt ez az egyén és környezete kapcsolatában; radikálisan megváltoznak az egyes ember elvárásai. 1980-ban a kínaiak 66%-a tudott írni-olvasni, ma 85%. Iránban Khomeini forradalmának idején a lakosság 51%-a volt írástudó, 2000-ben 77%. Látványos fejlődés következett be: Nigériában 33-ról 64%-ra, Algériában 40-ről 63%-ra, Ruandában 40-ről 67%-ra, Afganisztánban 18-ről 47%-ra, Elefántcsontparton 27-ről 47%-ra, Maliban 14-ről 40%-ra emelkedett az írni-olvasni tudók aránya. 2010-re a világon az írástudók aránya a felnőtt lakosság körében – becslések szerint – 83% lesz (1970-ben 63% volt). Emmanuel Todd írja: „Az olvasás és az írás elsajátítása – nem beszélve az egyszerű számolás tudományáról, amely vele jár – csak egy állomás a gondolkodás forradalmában, amely végül kiterjedt egész bolygónkra.”

Az írástudó ember másként viszonyul saját sorsához, mint az analfabéta. Mások a törekvései. A jobb életkörülmények utáni vágy vezérelte tömeges emigráció mentális forradalomról árulkodik: megváltozott az emberek horizontja. Az iskolázottság terjedéséhez a termékenység fokozottabb szabályozása is társult. Az emberek képessé válnak arra, hogy saját helyi, családi környezetükön túlra is kitekintsenek, és bekapcsolódjanak egy tágasabb valóságba. Az információáramlás részesei lesznek, ezáltal többé-kevésbé tudomást szereznek arról, hogy mi

történik, hogyan élnek mások a világ más tájain. A nők – kultúránként eltérő módon és mértékben – nagyobb öntudatra tesznek szert saját egyéni sorsukat illetően. Férfiak és nők egyaránt úgy érzik, jobban kézben tudják tartani az életüket: ám a valóság nem felel meg elvárásaiknak, és olykor keményen kiábrándító. Az iskolázottság gyors elterjedése olykor a politikai instabilitás jelenségével jár: az emberek kézbe akarják venni a sorsukat, demokráciára törekednek, küzdenek a marginalizáció ellen. Napjainkban ez történik a világ számos részén.

A folyamatban lévő kulturális forradalom az emberekben tudatosítja saját életük értékét. Ez a tudatosság ellentétes azzal, ami a XX. századra olyannyira jellemző volt, vagyis az egyéni élet értékének megvetésével. A demokrácia elterjedésének százada egyben az a korszak is volt, amikor értéktelenné vált az emberi élet, amikor éppen egy jobb jövő építésének hangoztatása közben politikai, nemegyszer totalitárius célok megvalósítását szolgálta. Rudolph Rummel számításai szerint a XX. század folyamán az egyes kormányok gyilkos erőszakának 170 millió ember esett áldozatául. A kutató úgy véli, hogy a szovjethatalom hetven esztendejében majdnem 62 millió ember pusztult el. A kommunista Kínában 35 millió áldozat volt. Gondoljunk csak a „nagy ugrásra”, a kínai mezőgazdaság maoista reformjára, amikor körülbelül 27 millió ember halt éhen. Ezek a módszerek

különben a Csang Kaj-sek nacionalista kormánya által alkalmazott tömeggyilkosságok folytatásai voltak (amikor is több mint tízmillió embert gyilkoltak meg), de a japán militarizmusnak is hatmillióan estek áldozatul a világháború során; kétharmaduk kínai volt.

Az ellenség, a kommunista program számára idegen „mások” vagy bármely más ország polgárainak feláldozása megfelelt a kommunista tudományos „igazság” megvalósításának. A társadalmat gyorsan át kellett alakítani, és az akadályokat félresöpörték az útból. A 600 millió kínai ember Mao Ce-tung számára „fehér lapot” jelentett: „Egy fehér papírlapon – mondta – nincs folt, vagyis a legújabb és legszebb szavakat lehet rá írni...” Szovjetek és kínaiak – ki-ki saját kultúrájától és nemzeti politikájától függően – az új embertípus megalkotását és az új társadalom felépítését tűzték ki célul, amelyet a lehető leggyorsabban, a rendszerbeli és az emberi tényező jelentette akadályok elhárításával akartak megvalósítani. De a tisztán forradalmi társadalom felépítésének legesztelenebb példája a kambodzsai vörös khmerek rezsimje volt, akik négy év leforgása alatt, 1975 és 1979 között több mint kétfélmillió embert gyilkoltak meg, nem számítva a több százezer embert, akik éhen haltak. Ez volt az ára annak, hogy „1990-ig létrejöjjön egy egészséges és modern ország”, jelentették ki a kambodzsai vezetők.

A XX. század a népiirtások és – Yves Ternon kifejezésével élve – a bűnöző állam százada volt. A rémtetteket legnagyobb részben a tekintélyelvű államok hajtották végre, olykor háborús helyzeteket kihasználva. Az tűnik ki ebből, hogy a demokrácia, még ha tökéletlen is, még mindig a legjobb módszer nemcsak az emberi jogok megvédésére, hanem magának az emberéletnek a megóvására is. Ma az írástudó férfiak és nők, egy olyan század végén, amely örült eszmék jegyében számtalan emberéletet követelt, jobban tudatában vannak az élet értékének és jobban féltik azt. Az élet tisztelete olyan korlát, amelyet semmilyen (nemzeti vagy nemzetközi) politika sem hághat át könnyedén. Ez a korlát több módon is konkretizálódik: a demokrácia rendes működési mechanizmusa által, az emberi jogok értéke révén, és egy olyan kultúra által, amely szerint az emberéletet nem lehet feláldozni semmilyen terv vagy érdek jegyében. Kevesek életét sem söpörheti el a többségi érdek. Ez a korlát, amely egyre inkább beépül az emberek tudatába, hivatkozási alapot jelent mindazok számára, akik a világ jövőjére tekintenek. Igaz ez akkor is, ha sok még a tennivaló, mert az élet kultúrája még kevésbé nyitott a „gyengék” élete felé, miközben a „hasznos” élet elvét igyekszik érvényre juttatni, a genetika és az eutanázia újabb és újabb eszközei és módoszatai által.

Az utóbbi évtizedek kulturális forradalma nem maradhat következmények nélkül arra, hogyan tekintünk a világra. Ezért mondtam azt, hogy jobban kortársaink szemébe kell néznünk. Ők többet számítanak ma, mint tegnap. Több ismerettel rendelkeznek, és magyarázatot keresnek arra, amit maguk körül látnak. Miféle magyarázatokra lelnek? A kilencvenes évek átmeneti korszakában, válaszokat keresve, sokan komoly érzelmeket fektettek be a nemzeti vagy vallási identitásba: személyes szükségét érezték annak, hogy egy nagyobb egységgel azonosuljanak. Ezen az úton haladva nem politikai ideológiák vonzásába kerültek immár, hanem a nemzet és vallás lett számukra fontos. Léteznek persze politikai kultúrák is, de a nemzet és a vallás sokak számára annak lehetőségét kínálta fel, hogy kollektív szubjektumnak érezhessék magukat a globalizált világban.

Nagyon sok leegyszerűsítés és szembeállítás született ebből: ez természetes is. Az azonban továbbra is fontos tény marad, hogy az emberek rendelkeznek a magyarázatkerés és a magyarázatadás képességével. Erről volt már szó Afrika kapcsán is, ahol valaha sok millióan váltak nemzeti szenvedélyek részeseivé, de mára elveszítették motivációjukat. A muzulmán világban is motivációkeresés zajlik. Az Egyesült Államokban, a kommunizmus elleni harc végével ugyancsak felmerült egy újabb világméretű küldetésstudat igénye.

XXI. századi új kereszténység?

Ha az Egyesült Államokról esik szó, Európában sokan meglepődnek az amerikaiak „vallásosságán”. Az óvilágban az amerikaiakról az a szemantikus vélekedés alakult ki, hogy meglehetősen emancipált életszemlélet jellemzi őket. Alexis de Tocqueville régi tanításának ellenére kevesen gondolkodtak el az amerikaiak vallásosságának gyökerein. Holott a modernizációnak különböző kimenetele volt Európában és Észak-Amerikában. Az Egyesült Államokra nem zúdult rá olyan erőteljesen a szekularizáció, mint Európára. Persze az amerikaiak vallásosságát is jellemezte némi megingás a történelmi egyházakkal kapcsolatban, legelőször a déli államokban, már a XIX. századtól kezdve, de az amerikaiak olyan közösségekhez pártoltak át, amelyekben a személyes részvételnek intenzívebb szerep jutott.

Az állam és az egyház szétválasztása ellenére az Egyesült Államok – miképpen Gilbert K. Chesterton mondta – olyan nemzet, amelyben „egy egyház lelke lakozik”. Ez megmutatkozik az elnöki beszédekből kitetsző „vallásos” szerepfelfogásban is. Az amerikai lélek tanulmányozása során fontos és jellegzetes aspektus táruul föl előttünk: a hatalmas, neoprotesztáns világban (körülbelül 70 millió hívőről beszélhetünk az USA-ban) döntő szerep jut az egyéni megtérésnek és a Bibliának. Az amerikai ember

sokkal inkább a megtérés útján lesz hívő, mintsem hagyománykövetőként. A személyes hitbéli döntés a saját identitás újrafogalmazásának is része. A neoprotestantizmus nemcsak az Egyesült Államokban erős, hanem Latin-Amerikában is elterjedt (ahol a katolikus hit hegemóniáját kezdi ki), Ázsiában (70 millióan tértek meg Kínában), valamint Afrikában. Brazíliában – Hummes bíboros állítása szerint – a hatvanas években még a lakosságnak 90%-a volt katolikus; 1991-re ez az arány 83%-ra, 2000-re pedig 73%-ra csökkent. Ma a katolikusok aránya 67% lehet, és évente 1%-kal csökken a neoprotestáns mozgalmak javára.

A neoprotestantizmus a vallások történetében egyedülálló gyorsasággal egy évszázad alatt néhány hívőből félmilliárd követőt számláló vallássá lett. Egyes afrikai és latin-amerikai kormányok választások alkalmával most már kezdenek számot vetni olyan, „szektáknak” nevezett közösségek súlyával, amelyek a katolicizmustól eltérően viszonyulnak a hatalomhoz. Ez az újfajta kereszténység, amely igen markánsan van jelen az amerikai horizonton, és nem tömörül egységes egyházi szervezetbe, hanem számos kisebb, különböző elnevezésű felekezetet alkot, félelmetes kihívást jelent a történelmi egyházak számára. Jól megfelel az immár írástudó, individualizálódott ember valóságának, mert megerősíti személyes megtérésében és meggyőződésében, s egy olyan világban kínál számára

tájékozódást, amelyben ez az ember talajvesztettnek érzi magát, s teszi ezt főként egy olyan kellemes, befogadó légkör által, amely az intézményesült egyháznak nem mindig sajátja. A neoevangelizáció egy globális, amerikanizált közegbe illeszkedik be, amely elősegíti további terjedését (miképpen egykoron a gyarmati környezet kedvezett a történelmi egyházaknak).

A katolikus egyház pozíciója ugyanakkor változatlanul erős, mint azt a II. János Pál pápa halálakor megnyilvánuló általános részvét megmutatta. A katolikus egyház az egyetlen, szervezetileg is egységes keresztény „internacionálé”: az ortodox egyházak külön-külön autokefali-kus, önálló egyházfővel rendelkező egyházak. A katolikus egyház az Egyesült Államokban is erős. Az ottani 62 milliónyi hívével a relatíve legnagyobb egyház, noha befolyása híveinek és intézményeinek számához képest csekély. Úgy tűnik, hogy világviszonylatban egyfelől a katolicizmus, másfelől a neoprotestantizmus lesz a jövő kereszténységének, egyszersmind a Nyugat vallási életének két legfőbb áramlata. Jelenlegi válságuk ellenére sem szabad megfeledezni persze a történelmi protestáns egyházakról s másfelől az ortodoxiáról sem, amely Európa keleti részének és Oroszországnak uralkodó hite.

A katolicizmus megerősítette vallási identitását: ez volt II. János Pál üzenete, aki a katolicizmust tisztes távolba helyezte az európai

kultúra liberális relativizmusától. A katolicizmus évszázados gyakorlatához híven a különböző kultúrák és civilizációk együttélését hirdette. Egyfelől történelme során maga a katolicizmus különböző kultúrákat szívott magába (Mexikótól Afrikáig vagy Ázsiáig); másfelől megvalósította a más kultúrákkal és vallásokkal való együttélést. Mindazonáltal nem mondott le róla, hogy továbbadja saját hitvallását a nem keresztény világnak, és nem alakította át e hitvallást a különböző kultúrák kritériumainak megfelelően. Mindenki számára vallásszabadságot követelt; párbeszédben a találkozás lehetőségét kínálta fel. Ebben a pontban ortodoxok és protestánsok javarészt egyetértenek. Más érzelmi alkatú, jobban hajlik az (akár misszionárius jellegű) összecsapásra a neoprotestáns mozgalom, bár esetében nem beszélhetünk egységes állásponttól. Ez a mozgalom nem tudhatja maga mögött a római katolikus egyház történelmi tapasztalatát, és nincs kormányzati struktúrája. A két nagy keresztény áramlat, az ősi katolikus, és a másik, a fiatal neoprotestáns, két különböző (de nem teljesen eltérő) világszemléletet és abban hívő közösséget hozott létre.

Európa: a válságon túl

Európa a vallások tekintetében általában a szeparáció útját választotta: néhány európai országban a világi állam története a felekezeti állam

alól való emancipáció folyamatát jelenti. Különösen így van ez a katolikus országok esetében, ahol a világi jelleg fontos téma, mint láthattuk nemrégiben az Európai Unió alkotmányának szövegezésénél a kereszténységgel kapcsolatban kibontakozott viták során. Sokszor nem tudunk elszakadni az európai országok múltban rögzült képétől. Még most is úgy tárgyalunk, mintha Európa nem változott volna meg alapvetően akkor is, ha a legutóbbi időkben elkerülték a traumák.

Az európai válságnak egyértelmű demográfiai vonatkozásai vannak. Egyes jóslatok szerint a Huszonötök Európája 2050-ben már csak 445 millió lakost számlál, s az egyetlen európai ország, amelynek lélekszáma növekszik, Franciaország, amelynek 61 millióról 65 millióra gyarapszik lakossága. A válságnak politikai vonatkozásai is vannak. A Szaddám Huszein elleni háború kapcsán az Egyesült Államokkal folytatott vita megosztotta az európaiakat, de mindez egyelőre inkább családi perpatvarhoz hasonlított, amelyben a felek egy több mint fél évszázados kötelékre hivatkozhatnak. De hogyan viszonyul majd Európa az olyan új és idegen partnerekhez, mint az ázsiai országok?

Belgium valaha kulturális szempontból jelentős országnak számított. Az ottani válság jelez valamit, amint a húsz éve még nyitott, megengedő, az övétől eltérő identitásokkal szemben befogadó Hollandiáé is nyilvánvaló. Az európai

válság különböző szinteken jelentkezik, de mintha közös antropológiai alapja lenne. A magyar származású szociológus, Frank Füredi társadalmunk egyre törekenyebbé válását az érzelmek eluralkodásával, sőt egyfajta „terapeutikus” életszemlélettel magyarázza. Emiatt nem változunk, és a valóság sem változik körülöttünk; nem leszünk jobbak, és nem lépünk túl önmagunkon, sőt saját sebezhetőségünket ápolgatjuk intenzíven. Ebből kiindulva megérthetjük körünk egyik meghatározó jelenségét, a férfiszerep válságát, amely a XX. század folyamán számos nehéz szakaszon ment keresztül. Ez a modell (beleértve több variánsát, úgymint a harcos, az elkötelezett politikus, a vállalkozó, a hódító, az apa...) előrevivő szerepet töltött be társadalmunk történetében. Mára a helyzet jelentősen megváltozott. Ez csak rövid utalás arra, hogy a mi európai válságunknak egyértelmű antropológiai alapja van. Más világokban, bár ugyancsak számos nehézséggel küzdenek, nem ugyanazok a nehézségek állnak elő (még a férfiszerep tekintetében sem). Ugyanakkor számos európai ország évszázados történelmi örökség, lehetőség, erőtartalék hordozója és birtokosa. Európa még mindig erőforrás az egész világ számára.

Az Európai Unió megoldás lehet; ha nem nyomja el az identitásokat, akkor ideális keretet nyújthat az egymással és a világgal való kapcsolatukhoz. Az Unió különleges tér lehet: nem

birodalom, hanem nemzeti sorsok egymásba kapcsolódása, amikor is nemcsak felfedezik, hogy nincs helye ellenségeskedésnek közöttük, hanem közös jövőben osztoznak. Egy nemzeti és politikai hegemoniától mentes tér, amelynek létét fáradtságos, lassú, széthúzásokkal hátráltatott közeledési folyamat határozta meg, de ugyanakkor a mai világban eredeti képződménynek tekinthető. Európának mindazonáltal a világgal szemben újra kell értelmeznie saját gyökereit. Nekünk, európaiaknak, mindannyiunknak szükségünk van identitásunk igazolására személyes, kollektív és nemzetek fölötti szinten. Hiányzik az európai hevület, ezt tapasztaltuk a francia vagy a holland referendum alkalmával, és máskor. Ahhoz, hogy Európa létrejöjjön, mélyre nyúló gyökereire, polgárainak érzéseire kell apellálnunk. És a retorikán túl az egyes országok konkrét döntéseire is szükség van.

Az európaiak identitásválsággal küzdenek, amely spirituális válság is. Nem most volna itt a *ressourcement* ideje, azaz hogy újra felfedezzük eredetünket? A második világháború idején a neves, nem hívő filozófus, Benedetto Croce egyik jelentőségteljes címet viselő tanulmányában – *Miért nem tagadhatjuk, hogy keresztények volnánk* – elismerte a kereszténységnek az európai történelemben betöltött szerepét. Croce a kereszténységet inkább a múlt, mintsem a jelen tartozékaként kezelte, de kultúránk szempont-

jából alapvetőnek tartotta. Valamiképpen a világság is része az európai ember kulturális banyájának: maguk a keresztények sem tagadhatják, hogy világiak is egyben. Ez egy elvitathatatlan közös örökség része: nem dogma, hanem történelem és valóság. Különben a II. vatikáni zsinat is elfogadta és óhajtotta a vallásszabadságot. Mára jelentősen átalakult az Európa identitásáról folyó vita. Nem lehet a tegnapi fogalmakkal közelíteni hozzá, elvonatkoztatva az alapvető motivációk nélkülözhetetlen mivoltától és az egyesítő érzelmektől. Olyasvalami ez, amit tudomásul kell venni.

A mi európai valóságunk világi jellegű és pluralista, de különleges kapcsolatban áll a kereszténységgel, amely nem csupán történelmi gyökereket jelent számára, hanem európaiak milliói számára megélt valóság. Az európai alkotmányról szóló vita során azon meggyőződésnek adtam hangot, hogy nem szabad félni a kereszténység megemlézésétől a szövegben. Nem fogtuk fel, hogy Európa számára eljött a *ressourcement* ideje. A kereszténység említése nem a vallási jelleg erőltetése lett volna, hanem iránykeresés, valamint annak megállapítása, hogy vannak még betöltendő űrök. Az is meggyőződés, hogy világos utalást kellett volna tenni Auschwitzra, az európai történelem mélypontjára, pokoli szakadékára. Európa innen indult el újra, amikor felfogta a háború és a soa borzalmát. 1945-ben indultunk el a szaka-

dékból felfelé vezető lassú úton, amikor a világ tudomást szerzett a borzalmas lágerről, Európa összes fájalmának, földrészünk legtragikusabb nacionalista tébolyának mementójáról. Hogyan szólhatna az európaiak szívéhez egy olyan Európa, amely nem emlékezik? Különben a kereszténységre való hivatkozás is mélyen érinthette volna meg Európát.

Bátorság kell ahhoz, hogy az identitás kérdéseit oly módon tárgyaljuk, amely kevésbé viseli magán a hagyományos nemzeti provincializmus jegyeit és az azzal járó előítéleteket. Olivier Clément, egy olyan európai, aki egyszerre képes mélyen átérezni a nyugati kultúrát és a keleti érzékenységet, azt írta, hogy egy alapvető feladatunk van: „Gyűjtsük össze a spirituális tartalmakat az európai kultúra szívében.” Majd hatásos képpel élve hozzáteszi: „Ha nem akarunk visszatérni a barlanglakó ember szintjére, fel kell fedeznünk a belső embert az ember barlangjaiban.” A nagy európai vallási tradíció emlékeztet az ember – akinek élete maga is misztérium – spirituális dimenziójára. Ez a misztikus érzés, amely által a hívó eljut Istenhez, semmit sem vesz el a szabadságból, sőt az emberi élet mélységét erősíti meg, miképpen a második világháború közepén megfogalmazta a neves teológus, Henri de Lubac.

Az európai történelemben a szabadságot gyakran a hit világától való emancipációként értelmezték: így tett a felvilágosodás, a francia

forradalom és a liberális forradalmak. Ez az európai szocializmus története is, amelyet mélyen áthatott a marxizmus, de a reformizmus és az utópizmus is. Végül '68 mint (az utolsó univerzalisztikus igénnyel föllépő) európai kulturális forradalom a liberalizáció nevében vulgarizálta a tekintély és a hagyomány elleni lázadás értelmét. S mi lehetne erősebb hagyomány Európában a kereszténységnél? Mégis egyoldalú szemlélet ez. Az európai kereszténység története is a szabadság története. Gondoljuk csak végig: a XX. században ott volt a II. vatikáni zsinat, a keresztény mozgalmak, amelyek megszilárdították Olaszországban és Németországban a demokráciát, a kelet-európai kereszténység kommunizmus elleni küzdelme... Pusztán fenomenológiai értelemben is, a szabadság története Európában nem kis mértékben a kereszténységben is gyökerezik. Egy újjászületni kívánó Európának megújult szemlélettel kellene részt vennie a vitában, új szemmel tekintenie a társadalom és a spirituális problémák kölcsönhatásaira saját valósága és a kereszténység metszéspontjában.

Realizmus és remény

Sacks rabbi aggódva jegyezte meg: „A vallásos hit hiánya, az univerzális etika létrehozását célul kitűző »felvilágosult terv« csődjével társulva, erkölcsi relativizmushoz vezet: az élet dolgairól

való olyan gondolkodásmódhoz (vagy még inkább a gondolkodásról való lemondáshoz), amely megfelelhet a fogyasztói kultúrának, de amely tökéletesen alkalmatlan szabadságunk megvédésére egy heves, erőszakos és fanatikus provokáció ellenében.” A kortárs tudat elszegényedésének vagyunk tanúi, amely könnyen megadja magát és védtelen az agresszivitással szemben. Francis Fukuyama erről a jelenségről mint a kapitalizmus és a konzumizmus által véghezvitt „nagy rombolásról” beszél: a társadalmi tőke, a kötelékek és az értékek felőrlődéséről. Sacks hozzáteszi: „A relativizmus alkalmatlan rá, hogy választ adjon az etnikai jellegű tényérés és a kizárólagosság igényével föllépő vallások kihívására.” Korunkban a férfiak és a nők gyakran védtelenül állnak az agresszióval és a fanatikus propagandával szemben. A nyugati társadalmak morális pusztulása – gondoljunk csak az egyesült államokbeli bűnözésre vagy a francia *banlieue*-re – erőszakot vált ki az egyénből, aki az agresszióban leli meg identitását.

Sokan fújtak már riadót a muzulmánok európai jelenlétével kapcsolatban, különösen a londoni merényletek és a *banlieue*-lázadás után. Persze nem könnyű kezelni ezt a jelenléteket, mert néhány esetben közösségeik a radikalizmus táptalajai. De lehetséges volna háborút indítani az egész iszlám ellen? Ki lehet toloncolni bevándorlókat, országainkban állampolgárságot szerzett embereket azért, mert muzul-

mánok? Oriana Fallaci érdeme, hogy iszlámel- lenességében következetes álláspontot képvisel a keresztény civilizáció védelmében (annak ellenére, hogy hitbeli közösséget nem vállal vele). Álláspontja egyértelmű: az erőszak alapja a Koránban van. Az iszlám új náciizmus. Kétféle választás van: vagy az engedékenység, ahogyan az európaiak viszonyultak Hitlerhez Münchenben, vagy a második világháborúhoz fogható megoldás. Fallaci bírálja a kereszténységet lagymatag álláspontja miatt, és azt várja tőle, hogy határozott iszlámmellenes fellépésre rázza föl Európát. Fallaci a muzulmánokat számúzná Európából.

Meggyőződésem, hogy társadalmainknak védekezniük is kell. De nem kezelhetjük tényként – mint már mondtam –, hogy az egész iszlám egy pusztító üzenet hordozója. Társadalmaink gyengesége abban nyilvánul meg, hogy nem tudjuk megfogalmazni – legfeljebb némi- leg zavarosan – a saját identitásunkat, s így nem vagyunk képesek sem integrálni, sem egyezsége- re jutni. Nem az „iszlám ellenség” fogja visszaadni az identitásunkat, hanem csakis egy tudatos folyamat, melynek során vesszük a bátorságot ahhoz, hogy megmondjuk, kik vagyunk, és ehhez morális alapot teremtünk. Ez a folyamat az egyes emberek szabadságától, a kultúrától, a vallásos hittől függ. A kereszténység nem lehet Európa számára az iszlámmal való szembenállás zászlaja. Ugyanis sokkal több annál. A francia

külvárosok problémája is a kötődések és az értékek hiányára vezethető vissza: „A probléma – írta Régis Debray – nem a vallás túltengése, hanem éppen csekély mennyisége.” Egyszóval ismét az előtt a probléma előtt állunk, hogy az emberek szívéhez kell szólni. A vallásos hagyományok újraélesztése részben ezt jelenti. A válások előtt nagy feladat áll. Az iszlám egyik nagy feladata híveinek és vezetőinek nevelése. De ugyanez a kereszténység és a zsidó vallás feladata is; nem az, hogy rámutassanak egy ellenségre, hanem az, hogy felkészítsék az egyes embert arra, hogy tudatosan együtt éljen másokkal.

A másokkal való együttélés valamilyen kapcsolatot feltételez: ellenségességet vagy barátságot. Az egykor olyannyira liberális holland társadalom példája nyilvánvaló. Számos identitás (a katolikus és a protestáns vallási identitás) elkopott. A holland katolicizmus a hatvanas éveket követően szétesett. Mára bizonytalanság, félelem és agresszió maradt. Sacks úgy látja, hogy a globalizáció és a kiüresedés „a sebezhetőség maximumához” vezetnek; egy erőteljes eszmét kell meríteni a nagy vallási hagyományok gondolatvilágából, amely segíti az együttélést a különbözőségek tisztelete, a hit és az identitás ápolása mellett. Sacks hangsúlyozza, hogy a vallásos tradícióból ered a megegyezés gondolata is. Nem Isten és Ábrahám egyezségéről van szó (amely a zsidó vallás alapja), hanem az azt megelőzőről, Isten és Noé egyez-

ségéről. Noé elismeri a teremtő Istent, és azt a parancsot kapja, hogy ne ontson vért. Ennek az egyezségnek a fényében kell a másik ember másságát értelmezni: „A másság méltóságának gondolata kizár mindenféle relativizmust.”

Az 1900-ban elhunyt kiváló livornói rabbi, Elia Benamozegh elevenítette föl a zsidó vallás által kevésbé kultivált, a kereszténység által pedig elfeledett Noé-féle szövetség népek közötti megvalósításának gondolatát. Ezt az egyezséget Izrael prófétái „örökre szóló szövetségnek” (Iz 24,5) nevezték. Jelképe a szivárvány, amely átível a Földön. Ma a béke szimbólumaként tartják számon. A Föld – miként a Teremtés könyvének 9. fejezetében olvasható – az ember felelőssége alá tartozik. De embervért ontani nem szabad. Ez a kölcsönös tisztelet, az egymás iránti felelősségvállalás egyezsége: ez a bibliai humanizmus mindenki számára felkínáltatott, olyanoknak is, akik nem Ábrahám hitét vallják. Ez áll a Bibliában: „Mindenkítől, még a testvértől is számon kérem az ember életét.” Az első gyilkosság, amelyről a bibliai történet beszámol, a Káin által elkövetett testvérgyilkosság, egy olyan ember tette volt, aki amikor testvére, Ábel hollétéről kérdezték, így felelt: „Nem tudom; talán őrzője vagyok testvéremnek?” (Ter 4,9). A Noé által megkötött egyezség kimondja: mindenkin számon kérik a másik ember életét. Aki nem tartja be ezt az egyezséget – ez a Biblia üzenete –, erőszakot indít el a történe-

leben, amely végül visszahull rá: „Aki embervért ont, annak ember ontsa ki a véré, mivel Isten saját képmására teremtette az embert” (Ter 9,6).*

Hogyan ösztönözhet a Biblia ősi üzenete megegyezésre egy teljesen új kihívásokkal teli jelenben? A nagy világvallások képesek a megegyezés szellemében történő együttélésre nevelni. Ez Istennel kötött egyezség; de emberek közötti megegyezés is a kölcsönös tisztelet és felelősség nevében. A megegyezés a különbségek összehangolásának művészete, de egyben a másik által képviselt korlát felismerése is. A megegyezés egy másokkal közösen vallott, a különbségeket elismerő kultúra alapja. A forradalmi utópizmus elnyomta a másik életét védő korlát érzékelésének képességét: sok ezer vagy sok millió embert meg lehet gyilkolni egy új világ és egy új ember megteremtése érdekében. A haladás utópiája elveszítette a korlát érzékelésének képességét, miképpen a német teológus, Romano Guardini kifejtette, hogy a modern ember úgy véli, hogy minden hatalomszerzés egyszerűen fejlődés; a biztonságérzet, a haszon, a jólét, az életerő, az értékgazdagság gyarapodása. Valójában pedig a hatalom valami abszolút többértelmű dolog. A piacgazdaság

* Biblia. Ószövetségi és Újszövetségi Szentírás. Sajtó alá rendezte Rózsa Huba. Szent István Társulat, Budapest, 2008.

ideológiája elveszítette a korlát érzését (a másik érdekeinek, a közös érdekeknek vagy a mindenre hatást gyakorló dolgok érzékelésének képességét). Az egyezség a másik léte és valósága által képviselt korlátnak a tiszteletben tartását javasolja.

Az együttélés civilizációja nem egyszerűen a különböző közösségek békés egymás mellé helyezése, valamilyen komunitárius föderáció. A világi jelleg, az európai örökség szerves része, vajon nem vezet-e el a különbözőek közös jövőjéhez, már-már egy világi megegyezéshez? A világiság az állam és egy nemzeti sorsközösség fontosságára hívja fel a figyelmet. Annak hangsúlyozása, ami közös. XXIII. János pápa arra tanított, hogy keresni kell, ami összeköt, és féltre kell tenni azt, ami elválaszt: ez volt diplomáciai és lelkipásztori módszerének alapelve. A közösség egyfajta keveredést teremt az élet legkülönbözőbb szintjein. Így történt ez a XVI. századi globalizáció idején is, Amerika felfedezésével; ekkoriban született meg a „mesztic” kifejezés is a latin *mixticius*-ból, amely ’különböző fajok keveredéséből született’-et jelent. Élettelen dolgokkal kapcsolatban is használatos a vegyes eredetnek és a tisztaság hiányának a kifejezésére. A „mesztic” szó nem létezett az angolban és a németben (még a közelmúltban is pejoratív kifejezéseket használtak erre), míg a mexikói kultúrában a büszkeség kifejezése. A mexikói Virgilio Elizondo elragadtatott stílusban ír róla

L'avenir est au métissage című könyvében (de Gaulle tábornok kifejezését használva).

A jelenlegi globalizáció is létrehozott bizonyos keveredést. Nem csupán etnikai, hanem főként kulturális értelemben. Octavio Paz *El laberinto de la soledad* (A magány labirintusa) című írásában kifejtette, hogy a mesztic útvesztője végül is „minden ember labirintusa”. Jacques Audinet lírai kiegészítést fűz a gondolathoz: „A történelem összeházasítja a különbözőségeket, a történelem keverék, csak a keveredés útján halad előre.” A kultúrák keveredése a migráció korszakában a népek keveredésének kísérőjelensége. Rómában, ahol a lakosság csupán 7%-a külföldi, 2003-ban 1342 vegyes házasságot kötöttek, szemben a 9590 olasz állampolgárok között és az 1069 külföldiek között létrejött házassággal. 2003-ban tehát majdnem minden tizedik újonnan alakult család vegyes összetételű, amelyben a gyermekek „félvérek” lesznek.

Senghor, szenegáli költő és egyben államelnök arra a kérdésre, hogy afrikai létére, a *négritude* poétájaként miért ír mégis franciául, ezt felelte: „Mert kulturális értelemben félvéreknek számítunk, feketének érezzük ugyan magunkat, de franciául írunk, mert a francia egy univerzális elhivatottságú nyelv.” Mások ugyancsak a *négritude* alapállásából kiindulva talán nem így döntöttek volna. A keveredés azt a döntést fejezi ki, hogy valaki több kultúrához

tartozik és többféle világ örökségét vallja magáénak. Létezik – legalábbis kulturális szempontból – egy vegyes szövetség, amely társadalmainkat összefogja: nem valamely civilizáció hegemoniája ez, hanem számos kulturális univerzum összefonódása, sőt megszámlálhatatlan keveredés, egymásra rétegződés, minták átvétele jellemzi. Ez az európai valóság belülről és a más világokkal, mint például Afrikával való kapcsolatában. Európa az európai nemzeti kultúrák közösségéből és kereszteződéséből született. Hogyan is definiálhatná önmagát Európa az orosz kultúrával való kapcsolata nélkül (amely része is, s ugyanakkor mégis külső)? És miféle kereszteződés jött létre sorsok, kultúrák terén a XX. századi Egyesült Államokban? A kívülről merevnek látszó identitások mögött sokszor hosszabb-rövidebb múltra visszatekintő keveredés és kereszteződés, „kreoltság” fedezhető fel.

Akárhogyan is, Európát kultúrák egymásra rétegződése és kölcsönhatása jellemzi, nem lehet kiüresedett férfiak és nők földrésze. Léteznek spirituális és humanista gyökerek, ezek szabnak irányt az identitásnak. Ez az identitás szabad választásból, de a magunk mögött tudott történelmi és földrajzi tényezők nyomán is újrafogalmazódhat. Maga az európai nacionalizmus is igen nagy részben szabad választáson alapuló, nem etnikai tényezők által meghatározott történelmet tudhat magáénak. Az európai szel-

lemi közegben formálódtak olyan markáns értékek, mint a béke, az élet iránti *pietas* érzése és az emberi élet értékének tudata.

Sokféle örökségből táplálkozó tapasztalatunkkal meg kell fogalmaznunk és ki kell tágítanunk az együttéléstről szóló egyezséget. Az (egyesítő) keveredés mindenütt az ég alatt annak a meg egyezésnek a szükségességét sugallja, hogy közösségben éljünk másokkal, akik másmilyenek ugyan, mégsem teljesen idegenek. Európa fontos szerepet tölthet be ebben a folyamatban.

Ez a birodalmak nélküli Európa, ha soknemzetiségű szolidaritásában megerősödik, a mai világ egyik békés térsége lehet. Az Egyesült Államokkal és Latin-Amerikával való kapcsolata teljesen egyértelmű. Eurafrikáról is volt szó. A világ kulturái Európában olyan földrésszel érintkezhetnek, amelynek ősi kultúrájára a közelmúltban újabb kulturális rétegek rakódtak. Az egyesülő Európa a béke térsége egy olyan világban, amelyben a háború ismét a konfliktusok rendezésének eszköze lett. A háború egyértelműbb, fekete-fehér képlet szerint értelmezi a világot. Ám ez a megértés rettenetes módja.

Egy olyan világ számára, amelyben annyi szereplővel, hatalommal, tényezővel kell számolni, nem létezik egyetlen, globális megoldás. Még egy olyan szuperhatalomtól sem várható ez el, mint az Egyesült Államok. Hozzászoktunk, hogy az Egyesült Államokra az Európával való viszonyán keresztül tekintünk. Ám az ázsiai

térség megerősödése nehéz helyzetbe hozza az amerikai birodalmat, és új forgatókönyvek megírását teheti szükségessé. Létezik vajon közös politikai nyelvezet az Egyesült Államok és az ázsiai világ vagy Kína között? Ez hosszú távon sokkal jelentősebb kérdés, mint a Nyugat és a muzulmán világ kapcsolata.

Teng Hsziao-ping, aki a kínai reformokat elindította akkoriban, amikor Kína éppen csak a modernizáció útjára lépett, azt mondta, hogy országa elutasít mindenféle hegemoniára való törekvést, és a sokoldalú nemzetközi kapcsolatok fejlesztését tűzi ki célul. A Napóleonnak tulajdonított jóslat („ha Kína fölébred, a világ beleremeg”) már beteljesedett. Alain Peyrefitte, Kína alapos ismerője ezt írta Kínáról a XX. század végén: *La Chine s'est éveillée*. Igen, Kína fölébredt, és mi föltesszük a kérdést: vajon új hidegháború kezdődik az Egyesült Államok és Kína között? A két ország egymás versenytársa a globalizált gazdaságban, vagy katonai ellenfelek? A Sanghajban megkötött egyezmény Kína, Oroszország és az egykori szovjet muzulmán tagköztársaságok között gazdasági jellegűnek látszott; a későbbi orosz–kínai katonai hadgyakorlatok elárulták, hogy stratégiai megegyezésről is szó van, amely az amerikai jelenlétet igyekszik korlátozni. Az Egyesült Államok és India (amely régen a Szovjetunió szövetségének számított) kapcsolatainak megerősödése

eddig ismeretlen közeledések és eltávolodások előtt nyitja meg az utat.

Semmi sem változtathatatlan a nemzetközi fronton, de a kínai óriással való szembesülés, az Indiához fűződő viszony, a pakisztáni térség instabilitásának problémája olyan tényezők, amelyek megterhelik az amerikai politikát. És a kis európai országok? Semmit sem lehet már egyedül, az összhang keresése, a másikkal való megegyezés, szembesülés nélkül véghezvinni. Másfelől pedig India és Kína a jövő szempontjából központi helyet foglalnak el a maguk összesen 2 milliárd 300 milliós lakosságával, a minden évben kibocsátott félmilliányi diplomás mérnökkel, informatikussal (ezzel szemben az amerikai egyetemeken 60 000-en végeznek évente, s nem is mind amerikaiak), egy olyan munkaerőtömeggel, amely a legalantasabb munkák elvégzésére is vállalkozik, de a képzettséget igénylő munkahelyek betöltésére is alkalmas. Már most is látható, hogy „Kíndia” (Kína és India) négy évtizeden belül bolygónk termelésének felét adja majd.

Hogyne vennénk észre, hogy mostantól fogva egy többpólusú valóság köszönt ránk? E valóság valamennyi szereplője tudja, hogy nem lehet jelen mindenütt és minden válsághelyzetben, és meg kell egyeznie, együtt kell működnie, a másik rendelkezésére kell állnia, megállapodásokat kell kötnie és azokat be kell tartania... Még a legerősebbnek is szüksége van a

másikra. A nemzetközi politika nem hagyhatja figyelmen kívül az együttélés civilizációjának ésszerűségét. Az Európai Unió potenciális hajtóereje lehet egy efféle szemlélet kialakulásának, amelynek része a közvetlen szerepvállalás egyes térségekben, a fejlesztésben való érdekelttség, és a kulturális kereszteződés. Ez a nemzetközi politika egyik dimenziója, de civilizációk és vallások közötti kapcsolat is. Senki sem – még az olyan kulturális, ipari nagyhatalom, mint az Egyesült Államok sem – lehet napjainkban igazán globális és univerzális. Ez annyit jelent, hogy mindenkire szükség van, még a leggyengébbekre is. Már csak az egyes – jóllehet kisebb – csoportok agresszív ereje miatt is szükség van párbeszédre és érdemi kapcsolattartásra a kevésbé erős partnerekkel is, miképpen igyekeztem rámutatni erre ebben a könyvben.

A világunkra vonatkozó utópiák Kolumbusz Kristóf álmától egészen a modern menedzserkorszakig terjednek. Ezek a jövőképek rendelkeztek bizonyos illuzórikus, olykor erőszakos töltettel. Megcáfolta őket a világ bonyolultsága, és kétségbe vonta őket a szerteágazó jelen. Az utópiák szertefoszlása nemegyszer a világbéke álmáról való lemondás okozója. Máskor az identitások bábeli zűrzavarába való belenyugváshoz vezet, annak elfogadásához, hogy egy bonyolult világban sok az agresszió, és nem is érdemes a jövőbe tekinteni. Egyszóval annyit jelent, hogy szinte vakon lézengünk a világban,

anélkül hogy a fiatal nemzedéknek bármiféle útmutatást adnánk vagy eszményt állítanánk elé, vagy irányt szabnánk saját hazánk fejlődése számára. Vagyis mintha csak azzal volnánk elfoglalva, hogy védekezünk az előre nem látható, mindenféle agresszió ellen.

Mindannyian különbözőek vagyunk, nehezen hajlunk az egységre; mégis oly sok kulturális és politikai, pénzügyi és földrajzi, pozitív és negatív kapcsolat köt össze bennünket. Megszűntek a birodalmak és az egységesítő ideológiák. Lerövidültek a távolságok, és akik eddig távol voltak, most közel kerültek egymáshoz a bevándorlás révén. Régi kötelékek bomlanak fel és újak alakulnak. Giovagnoli így írt erről: „A globalizált világ [...] nem homogén és nem egyforma, hanem a kölcsönös függés egyre sűrűbb hálója szövöi át.” A másság, a kapcsolódások, a távolságok, a közelség és a keveredések megismerése és összhangba rendezése közben az együttélés művészetét gyakoroljuk, amely politikai realizmus, emberi reménység és vallásos bizakodás gyümölcse egyszerre. Ez a plurális világ láttán ébredő realizmus. A remény, hogy a sokféleség nem fajul ismét tébolyult konfliktussá. A számos civilizáció alkotta civilizáció megvalósulása – ha ehhez a kifejezéshez ragaszkodunk –, avagy megannyi kulturális, vallási és politikai univerzumé. A tudat, hogy szükség van az együttélés civilizációjára, a különböző férfiak és nők közös, egymással meg-

osztott kultúrájának kezdetét jelenti. Ez a kultúra egy vagy több együttéléstről szóló meg-egyezés létrejöttét készíti elő, miközben így máris elkezd megvalósulni az együttélés civilizációja.

Irodalom

- Abu Zayd, Nasr Hamid: *Una vita con l'Islam*. Bologna, 2004.
- Amselle, Jean-Loup: *Logiques métisses: anthropologie de l'identité en Afrique et ailleurs*. Paris, 1990.
- Amselle, Jean-Loup: *Branchements: anthropologie de l'universalité des cultures*. Paris, 2001.
- Andreatta, Nino: *La riforma dell'Onu*. Roma, 2005.
- Audinet, Jacques: *Le temps du métissage*. Paris, 1999.
- Baracca, Angelo: *A volte ritomano: il nucleare. La proliferazione nucleare ieri, oggi e soprattutto domani*. Milano, 2005.
- Barber, Benjamin R.: Mcvilág és Dzsihád között. *Magyar lettre internationale*, 27. 1997/98.
- Bartoli, Andrea: *Forgiveness and reconciliation in the Mozambique peace process*, in *Forgiveness and reconciliation: religion, public policy, and conflict transformation*. Szerk. R. L. Petersen e R. G. Helmick. Philadelphia, 2001.
- Benamozegh, Elia: *Israël et l'humanité*. Paris, 1961.
- Bokiba, André-Patient (szerk.): *Le siècle Senghor*. Paris, 2001.
- Braudel, Fernand: *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*. Paris, 1966.